

Klassiek vertalen

Voor onze omgang met het talige erfgoed uit de klassieke Oudheid, de Griekse en Romeinse literatuur, is het middel 'vertalen' wezenlijk. In de vijftig jaar die *Kleio* inmiddels bestrijkt is daarin geen fundamentele verandering gekomen.

Op scholen is vertalen de standaardmethode om Grieks en Latijn te leren. In het begin met losse woordjes en korte zinnen, later complexere teksten, en uiteindelijk, als het goed is, het echte werk: oorspronkelijke teksten van antieke auteurs. Op de universiteiten is het beeld enigszins anders, maar ook in het academische curriculum van opleidingen Klassieke Talen is onverminderd veel plaats ingeruimd voor het vertalen. Geen tentamen of examen van Grieks of Latijn zonder minstens één vertaalopgave, en ook in de praktijk van de collegezaal komt de interactie van docent en studenten doorgaans op gang naar aanleiding van concrete stukjes vertaling vanuit de brontalen.

Zeker buiten het onderwijs bestaan er nauwelijks lezers die voldoende Grieks of Latijn beheersen om oorspronkelijke teksten te kunnen lezen. Anders dan bij de Engelse of Franse literatuur is 'vertaling' dus ook hier onmisbaar. Zonder adequate Nederlandse versies blijven Homerus en Vergilius, de Griekse tragedies, Plato en Cicero ontoegankelijk. Om van 'moeilijke' auteurs zoals Thucydides en Tacitus nog te zwijgen.

Natuurlijk zijn er de afgelopen jaren wel zaken veranderd en verschoven. In het onderwijs op alle niveaus worden steeds vaker ook andere didactische werkwijzen ingezet. Leerlingen worden uitgedaagd zich in teksten nader te verdiepen via vragen en andere talige opdrachten, zoals teksten samenvatten en vergelijken. Of ze krijgen, met wat geluk, creatieve opdrachten om teksten zelf te verwerken. Bijvoorbeeld door ze uit te beelden, te spelen of te herformuleren. Interessant is ook de groei van een beweging die Latijn leren propageert door Latijn actief te spreken, met alle improviseren dat daar nu eenmaal bij hoort. Het 'levend Latijn' blijkt niet voorbehouden aan aartsconservatieve katholieken, maar is ook iets voor jonge mensen. Het leidt zichtbaar tot betere resultaten bij leerlingen en studenten, zo kan ik intussen bevestigen.

In deze bijdrage wil ik vooral inzoomen op vertalingen voor het grotere publiek: publicaties van Griekse en Romeinse teksten in Nederlandse versies. In de praktijk hebben we het dan vooral over de *boekenmarkt*. Zijn ook daar de laatste jaren interessante verschuivingen te zien? En hoe moet het verder?

De hausse

Rond het begin van het huidige millennium probeerde ik in twee artikelen het hele veld van klassieke vertalingen in boekvorm te overzien.¹ Daar was toen alle aanleiding voor, omdat er eind jaren '90 van de vorige eeuw sprake was van een soort 'hausse'. Na een relatief klassiek-arme periode in de decennia ervoor werden de klassieken toen weer populair. Er verschenen nieuwe vertalingen van, aanvankelijk, vooral de grote auteurs (Homerus, Griekse tragedies, Ovidius), die veel belangstelling kregen én goed verkochten. Het klimaat voor de klassieken was na de schrale jaren '70 en '80 ineens weer gunstig.

In het kielzog van de bekendste auteurs volgden ook andere. Schrijvers die tot dan toe golden als tweederangs, zoals Xenophon, Marcus Aurelius, Plinius en Vitruvius, werden door vertalers en uitgevers naar voren geschoven als interessante aanvullingen en verbredingen. Verschillende uitgevers begonnen nieuwe reeksen vertalingen of bliezen bestaande series nieuw leven in. Geregeld verschenen zelfs nieuwe vertalingen van dezelfde belangrijke teksten naast elkaar, bij verschillende uitgevers en van verschillende vertalers.² En er werd daarnaast druk gestudeerd op mythen en sagen en Griekse en Romeinse geschiedenis. Het was, kortom, een klimaat waarin de klassieken in Nederland en België hoge ogen scoorden. Het leek of alles mogelijk was.

De hausse van de jaren '90 kreeg een natuurlijk hoogtepunt in de Nederlandse boekenweek van het speciale jaar 2000, een week die in het teken stond van *de klassieken*. Juist op dit kantelmoment greep men dankbaar naar het ijkpunt van de oudheid (want vooral die was het toch die klassieken kon leveren). Er verscheen dat jaar nog veel meer dan tevoren: veel uitgevers wilden 'meedoen', zoals dat gaat. Een *Jip en Janneke* in het Latijn (door Harm-Jan van Dam) was in die dagen de meest spraakmakende titel.

Na de boekenweek daalde het stof neer en kwamen er rustigere dagen. In het tempo van de jaren ervoor kón het ook niet doorgaan met nieuwe verschijningen. Niet alleen raakte de markt enigszins verzadigd, ook de geschikte auteurs en teksten raakten een beetje op, zo leek het.³

Enkele grote vertaalprojecten zijn nog geruime tijd voortgezet. Ik noem de Aristoteles-vertalingen van de Historische Uitgeverij (Groningen) en de omvangrijke reeks Augustinus-vertalingen (vooral preken) van Uitgeverij Damon (Budel en Eindhoven), reeksen die feitelijk lopen tot op de huidige dag. Maar het aantal grote uitgevers dat

zich aan klassieken waagde, liep geleidelijk terug en bij die uitgevers werden de mogelijkheden al snel minder.

Dat had deels ook te maken met economische omstandigheden en het sterk neoliberale klimaat in de maatschappij. Bij veel bedrijven verschoof het perspectief naar rendement: voortaan werd elk project beoordeeld op zijn verwachte rendement, en het oude middel van 'interne subsidiëring' (minder goed lopende titels financieren door middel van een enkel groot commercieel succes) kwam een aantal jaren onder druk te staan. Ik herinner me uit die periode veel negatieve antwoorden als ik voorstellen deed voor nieuwe vertalingen. Waar ik de jaren ervoor meteen een 'ja, leuk, doe maar' te horen kreeg, klonk nu steeds vaker: 'Nee, helaas, te klein publiek, daarmee kunnen we geen zwarte cijfers schrijven...' Het waren de jaren dat boekhandels, kranten, uitgevers werden gebundeld tot grote conglomeraten, waarin redacteurs en chefs weinig speelruimte meer hadden en vooral positieve cijfers moesten kunnen laten zien aan de investeerders in hun bedrijven.

De algemene financiële crisis van 2008 maakte de zaak er niet beter op. Wie had kunnen denken dat tien jaar na de hausse en de klassieke boekenweek zo'n gure wind door vertaalland zou waaien? En dan heb ik nog niet gesproken over andere fenomenen, zoals de opkomst van e-books en luisterboeken (aanvankelijk een niche, intussen serieuze onderdelen van de boekenmarkt), en van nog veel grotere ontwikkelingen, zoals opkomst en groei van het internet in het algemeen en mobiele devices (smartphones, tablets) en social media in het bijzonder (vanaf 2007).

Nu, bijna vijftien jaar na de eerste iPhone, is het onmiskenbaar: onze hele publieke en persoonlijke wereld is ingrijpend veranderd en aan het veranderen, we leven in een tijd van grote vernieuwingen. Past het klassieke boek in vertaling daar nog bij? En zo ja, hoe precies?

Rustig doorgaan?

Al we nu rondkijken, valt te constateren dat klassieke vertalingen niet zijn verdwenen. Dat is alvast een geruststelling. De grote stroom Aristoteles- en Augustinus-boeken is weliswaar opgedroogd, maar er verschijnt nog van alles. Grote auteurs krijgen om de zoveel jaar een nieuwe vertaling. Denk aan de nieuwe Thucydides en Herodotus in de vertaling van Wolther Kassies of de Homerus van Patrick Lateur. Maar de laatste jaren bleken ook de minder klassieke klassieken weer drukwaardig: Lucianus en Lucanus, Artemidorus, Boethius, Seneca en Plinius, je ziet ze opnieuw in de winkels. Er lijkt weer wat meer te kunnen, het keiharde rendementsdenken is voorbij. Uitgevers mogen weer meer zelf beslissen hoe ze hun fonds inrichten, en ja, ook in de onzekere tijden van nu blijft de Oudheid een positieve glans behouden, ook al wordt niet elk klassiek

boek meer met paginagrote recensies onthaald, zoals in de dagen van weleer: de kranten zijn, letterlijk, kleiner geworden.

Tegelijk melden uitgevers onveranderlijk dat de verkoopcijfers van boeken gestaag teruggelopen. Misschien niet zoveel als ooit gevreesd, maar van de fraaie cijfers uit de jaren '90 is geen sprake meer. En serieuze vernieuwingen blijven uit.

Het levert een wat diffuus beeld op. Dat van een boekenbranche die zich in nieuwe tijden, met fenomenen als 'ontlezing' en enorme concurrentie van digitale media, voor grote uitdagingen ziet gesteld, maar zich niet werkelijk raad weet. En daarbinnen een nichemarkt van klassieke vertalingen, waarin vertalers en redacteurs de kansen aangrijpen die zich aandienen, maar toch vooral proberen door te gaan zoals altijd.

Ook de productie gaat door: zo verschijnen in 2021 nieuwe vertalingen van – ik noem er een paar – Tacitus' *Annalen*, Xenophons *Cyropedie* en zelfs een oud *desideratum*: Ovidius' *Fasti*. Niets aan de hand, zo lijkt het. Gewoon moedig voorwaarts op de ingeslagen weg.

Toch is er reden voor enige bezorgdheid – al wil ik niet de onheilsprofeet uithangen. (De klassieken zijn de afgelopen eeuwen trouwens al zo vaak doodverklaard, dat al te sombere voorspellingen meteen vragen om relativering).

Mijn eerste zorg betreft de vertalers. Er is namelijk opvallend weinig aanwas van nieuwe, jonge krachten. Want wie publiceren die nieuwe klassieke vertalingen? Vooral enkele al lang gevestigde namen: Piet Schrijvers en Marietje d'Hane-Scheltema, John Nagelkerken, Patrick Lateur, en ja, ook Vincent Hunink, vertalers met soms een omvangrijk oeuvre op hun naam. Soms raken ervaren vertalers uit beeld, doordat ze hun vertaalcarrière beëindigen of doordat ze komen te overlijden (recent nog Livius-vertaalster Hetty van Rooijen-Dijkman). Maar wie neemt hun plaatsen in? Waar blijven de aanstormende jonge talenten? En waar zijn eigenlijk de talenten uit de jaren '90 en '00 gebleven? (Ik zal geen namen noemen, maar ze waren er wel degelijk!) Zijn die na een of twee boeken afgehaakt? En waarom dan precies?

Ik merk zelf in mijn contacten met studenten en jonge collega's hoe lastig het is mensen warm te krijgen voor het publiceren van vertalingen. Het vertalen zelf lijkt ook simpelweg te moeilijk en veeleisend. Classici zijn vanouds geneigd om te denken dat zij 'nog niet zo goed zijn als voorgangers' en om liever 'nog even te wachten' dan hun nek uit te steken. Ook zie ik bij jongeren een schroom als het gaat om contacten met uitgevers aan te gaan. Blijkbaar ligt daar gevoelsmatig een hoge drempel.

Daarbij is klassiek vertaalwerk uiterst tijdrovend en amper lonend. De gemiddelde vertaalhonoraria zijn gezien het intense werk dat klassieken veelal vragen, niet meer dan

een aardigheidje. (Voor een vertaling waaraan ik omgerekend een vol jaar heb gewerkt, krijg ik als honorarium bruto zo'n € 8.000, en dat is dan bij een nette uitgeverij volgens een keurig contract met ruime marges in mijn voordeel). Van klassieken vertalen kun je niet leven, dat is evident.

Gelukkig is het aanzien van vertalers en vertalingen wél positiever dan vroeger, maar dat is kennelijk toch niet iets wat jonge talenten aanspreekt en aanlokt. Zo blijven de oude rotten dapper doorgaan, waarmee het voor jongeren weer nog moeilijker wordt zich op de voorgrond te dringen. Een cyclus waar moeilijk doorheen is te breken.

Een tweede zorg betreft de lezers. Nu produceren vertalers en uitgevers klassieke boeken voor een vast, veelal wat ouder publiek, maar komen er eigenlijk ook nieuwe lezers? Als (mede)vertaler van Augustinus heb ik het kunnen constateren: in de loop der jaren zijn de oplagen van de prekenboeken van de kerkvader aanzienlijk kleiner geworden dan de algemene teruggang van boeken zou rechtvaardigen. Er kan maar één conclusie zijn: de doelgroep ervan krimpt en sterft deels uit, zonder dat nieuwe groepen worden bereikt. Voor Homerus en Ovidius ben ik niet zo bang, de grote namen redden het altijd, maar wie wil over tien jaar nog iets in het Nederlands lezen van Callimachus of Martialis?

Lange termijnstrategieën zijn er in de wereld van de vertaalde klassieken eigenlijk nooit geweest. Dus het is een beetje flauw om er nu ineens om te vragen. Maar misschien mag ik toch even fantaseren.

Wat we nodig hebben zijn nieuwe vertalers. Jonge mensen, die zich laten grijpen door iets in het Grieks of Latijn. Iets groots en moois, of juist iets raars en buitenissigs, iets wat vraagt om omzetting, verwerking, overdracht naar lezers. Als de vertalers niet vanzelf komen, moeten we ze lokken. Met geld: studiebeurzen en reisbeurzen, druksubsidies. En met snelle mogelijkheden: vertaalwedstrijden, tijdschriften die werven om vertalingen te krijgen, talentenjagers bij uitgeverijen. En ja, meer geormerkt onderzoeksgeld van instituten zoals het Nederlandse NWO. Waarom kan er geen NWO-subsidie komen voor een prestigieus vertaalproject als 'de complete Cicero'? Wat een impact zou zo iets kunnen hebben!

En verder zijn er nieuwe lezers nodig. Uitgeverijen zouden dus idealiter meer moeten doen dan telkens hetzelfde. Ja, een statige nieuwe Ovidius-vertaling als mooi gebonden boek, heel graag. Maar misschien ook, daarnaast, een Ovidius voor kinderen of laaggeletterden. Strips, bewerkingen, videogames. Luisterboeken. En anderzijds juist ook een flink geannoteerde Ovidius met alle extra's die de ware liefhebber zich maar kan wensen. Inclusief een digitale variant (elektronische tekst met direct oproepbare plaatjes van mythologische taferelen). Iets meer diversiteit in het aanbod is gewenst.

Al geef ik toe dat ikzelf als vertaler het liefste werk aan een statig papieren boek met de tekst. De tekst alleen.

Goed, er gaat geen revolutie komen op dit vlak, die illusie moeten we niet koesteren. En misschien blijft het klassieke vertalen wel rustig doorgaan zoals in de afgelopen, zeg, honderdvijftig jaar. De klassieken vormen in elk geval een stugge, duurzame culturele kracht. Een traditie die zich niet snel opzij laat zetten of inhalen door de tijd. Toch zou een klein beetje vernieuwing welkom zijn.

Vincent Hunink
v.hunink@let.ru.nl

Noten

¹ HUNINK Vincent – DE RYNCK Patrick, 'Het laatste woord. Een paar gedachten over de "hausse" ', in: PIETERS Mark *e.a.*, *Oude keizers, nieuwe kleren. Griekse en Latijnse vertalersvondsten* (Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Gennep, 1997), p. 91-94; en HUNINK Vincent, 'Na de boekenweek', *Streven*, 67 (2000), p. 648-651.

² Een markant geval was het parallel verschijnen van twee Aeschylus-vertalingen bij één uitgeverij. Athenaeum – Polak & Van Gennep bracht in 1995 drie dezelfde tragedies uit in de weergave van zowel Gerard Koolschijn als Marietje d'Hane-Scheltema.

³ Kort voor 2000 hadden uitgevers de aandacht zelfs deels verschoven naar de Latijnse Middeleeuwen. Zo verschenen bij Athenaeum – Polak & Van Gennep in de bekende Baskerville-reeks vertalingen van onder meer Einhard (Patrick De Rynck, 1999), Geoffrey van Monmoth (Mark Nieuwenhuis, 2000) en Paulus Diaconus (Ted Meijer en Fik Meijer, 1999), en gaf Ambo ook Gregorius van Tours uit (F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes, 1994). De Middeleeuwen bleken niet zo'n succes als de Oudheid en het bleef bij een beperkt aantal titels.